

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

На правах рукопису

МИРОНЮК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

**ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВПЛИВУ БЕЗРОБІТТЯ
НА АДИКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ**

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма: Психологія

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ГОШОВСЬКА ДАРІЯ ТАРАСІВНА,

кандидат психологічних наук,

доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК

Протокол №

засідання кафедри педагогічної
та вікової психології

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА АДИКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Психологічні особливості переживання безробітними життєвої ситуації через втрату своєї роботи.....	8
1.2. Психологічні особливості корелювання безробіття та адиктивної поведінки особистості.....	20
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БЕЗРОБІТТЯ НА АДИКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ	
2.1. Аналіз методичного інструментарію дослідження.....	32
2.2. Аналіз та інтерпретація емпіричних результатів.....	34
Висновки до другого розділу.....	43
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Матеріальна бідність, економічна депривація постають визначальними факторами життєдіяльності людини в умовах війни та активних трансформацій нашого соціуму. Для кожної спільноти повна зайнятість населення роботою визначається як ключовий показник соціального добробуту та справжньої якості життя.

Звичайно, що актуальний період розвитку соціоекономічних відносин у нашій державі істотно ускладнений воєнними діями, що зумовлює появу численних нестабільностей і дисбалансів на ринку праці. Релокація підприємств, закриття виробництв, масове скорочення робочих місць, проблеми із зарплатнею суттєво ускладнюють загальне психологічне тло життєдіяльності багатьох людей.

Політичні обставини, соціально-економічна криза та інші фактори зумовлюють перехід значної кількості людей до вимушеної незайнятості, що, по суті, означає безробіття як втрату спроможності здобувати базові ресурси для себе та власного сімейного мікродовкілля. Безробіття економічно активного населення зумовлює появу багатьох асоціальних тенденцій, зокрема й у плані девіантності поведінки.

Беззаперечно, що якраз безробіття слугує одним із основних чинників появи соціального паразитаризму, економічних афер, банкрутств і маніпуляцій, агресивних проявів тощо. Вочевидь, потрібно наголосити, що воно призводить як до розгалужених власне економічних проблем і фінансових збитків, так і до широких соціально-психологічних втрат, криз, особистісних конфліктів, трагедій тощо.

Безробіття формує в людини нову дуже непоцінювану статусно-рольову нішу, оскільки стати безробітним ледь не автоматично означає вступити в ранг соціальних аутсайдерів і невдах, що не спроможні здобути ресурси для проживання.

Соціальні ролі і статуси колишніх успішних і самодостатніх фахівців раптово змінюються до іміджу безробітного, що накладає певну стигму та тягне за собою цілий шлейф негативних психостанів (тривожність, фрустрація, апатія, депресивність тощо).

Слід зазначити, що відбувається своєрідна тотальна ланцюгова матеріально-економічна депривація як блокування у безробітної людини різних сфер її особистісної психоструктури (власне індивідуально-психологічної, психосоціальної, презентаційно-екзистенційної, спонукально-мотиваційної, емоційно-вольової, регулятивно-поведінкової, когнітивно-інтелектуальної тощо).

Типовою реакцією психозахисного плану на роль і статус безробітного доволі часто обирається адиктивність як спосіб віднайти рішення і порятунок в узалежненій відхиленій поведінці.

Життєвий потенціал особистості активно підривається і сповільнюється, адже відшукування істини у спиртному, наркотиках, іграх та інших девіантних моделях поведінки не є реальним виходом із кризової ситуації, а лише гальмівним способом тимчасового самозаспокоєння, самовтечі від реальності.

Здійснений нами аналітичний огляд наукової (психологічної, соціологічної, економічної та ін.) літератури дав підстави стверджувати, що проведення досліджень у цьому ракурсі є доволі актуальним, адже дасть змогу глибше проникнути у сутнісно-функціональну канву феномену безробіття.

Також постане нагода встановити змістові кореляції між безробіттям як наслідком економічної депривації та девіантною, насамперед адиктивною поведінкою людини, яка перебуває в ситуації життєвої, економічної, фінансової кризи і навизначеності.

Недостатня вивченість окресленої проблематики, її непересічна актуальність для сучасного соціально-психологічного життя країни постали причиною вибору теми дослідження: *«Психологічна*

характеристика впливу безробіття на адиктивний потенціал особистості».

Об’єкт дослідження – психологія безробітної особистості.

Предмет дослідження – негативний вплив феномену безробіття на адиктивний потенціал людини кризового часу.

Мета дослідження – здійснити різнобічне теоретико-емпіричне вивчення впливу фактору безробіття на прояви особистісної адиктивності.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналітичний огляд теоретико-методологічних основ негативного впливу безробіття на становлення і реалізацію адиктивного потенціалу людини.

2. Провести емпіричне вивчення специфіки різновидової адиктивної поведінки людини в кризовій ситуації безробіття.

3. Укласти ефективну програму психопрофілактики та психокорекції для оптимізування фахової самореалізації безробітних осіб.

Для вирішення поставлених дослідницьких завдань нами було задіяно такі **методи дослідження:**

1) Анкета на встановлення тенденцій до адиктивної поведінки безробітних;

2) Тест «Адиктивна поведінка» (Корзунін В.О., Юсупов В.В.);

3) Методика вивчення довіри до себе (Н. Б. Астаніна);

4) Методика визначення схильності до адитивної, агресивної, делінквентної поведінки» (А. Орел);

5) Тест на залежність (адикцію);

6) Методика виявлення міжособистісної залежності (Р. Борнштейн) (адаптація О. Макушина).

Експериментальна база емпіричного дослідження.

Безпосереднє емпіричне дослідження відбувалося на базі Луцького міського центру зайнятості.

Репрезентативна й гетерогенна експериментальна вибірка досліджуваних налічувала п'ятдесят осіб (n=50), які на момент психодіагностичних замірів не мали постійного місця роботи і вважали себе такими, що перебувають у статусі «безробітний».

Теоретичне значення дослідження зводиться до того, що вдалося дещо поглибити й розширити науково-психологічні уявлення щодо адиктивної поведінки сучасних безробітних, які через несприятливий тиск економічної, матеріальної, соціальної та іншої депривації переживають складні психологічно-кризові стани.

Практичне значення роботи зводиться до того, що його основні результати можуть бути задіяні у фаховій діяльності соціальних працівників, соціальних педагогів і психологів для оптимізації стану справ щодо зниження негативного впливу безробіття на девіантну адиктивність людини.

Під час проведення психологічних тренінгів і консультацій з безробітними можуть бути використані елементи тренінгової програми, насамперед з метою якісного підвищення їхньої особистісної стабілізації та впевненості у поновному включенню у фахово-соціалізаційну структуру соціуму та досягненні колишнього (і/або нового) професійного успіху та повномірної самореалізації.

Апробація результатів дослідження відбулася в роботі :

1) науково-практичного семінару з міжнародною участю «Феноменологія депривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 14» (2-4 квітня 2024 р., м. Луцьк);

2) Засідання круглого столу «Травмована українська ідентичність : шляхи зцілення і розвитку» (30 квітня 2024 року, м. Львів).

3) XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві» із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства : пошук

психологічного обґрунтування викликів сучасності».(16-20 грудня 2024 року, м. Луцьк).

Публікації за темою магістерського дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ БЕЗРОБІТТЯ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА АДИКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Психологічні особливості переживання безробітними життєвої ситуації через втрату своєї роботи

Реалії нашого складного й загроженого воєнними подіями часу засвідчують масове зростання кризових та конфліктогенних ситуацій та настроїв у нашому соціумі. Численні виклики і складні ситуації негативно негативно впливають на психосвіт пересічних громадян та породжують загальну тривожно-фрустраційну ситуацію соціального розвитку та функціонування.

Отож істотно зростає запит на надання психологічної допомоги людям, які зазнають випробувань різного походження, відчувають психоемоційну амортизацію та вигорання.

Несприятливий макроклімат нашого соціуму звичайно ж негативно впливає на мікроклімат сімейного та професійного спілкування і діяльності, що потребує застосування професійної психологічної допомоги, особливо ж у гострих кризових випадках і ситуаціях.

Одним із найважливіших чинників, що супроводжують дизонтогенез особистості, постає безробіття, яке трактується психологами як тривожно-стресове і депресивно-фрустраційне тло, яке пригнічує потенціали людини у всіх векторах самореалізації.

Безробіття традиційно розглядають як перманентну кризову ситуацію, що містить у собі загрози стресовості і психотравми.

Втрата роботи несе цілий ряд вкрай негативних наслідків, адже засвідчує, що людина не здатна забезпечити основні психофізичні та соціальні потреби через брак коштів для існування у сучасному

суспільстві, яке нагально потребує фінансових підтримок для руху і поступу у всіх сферах реалізації людини.

Слід зазначити, що паралельно із втратою заробітку відбувається досить болісне і травматичне втрачання соціального статусу, набуття нових дуже низько поціновуваних ролей.

Болісна розлука з професією – улюбленим фахом, втрата матеріального статусу і духовного комунікативного взаємовигідного спілкування породжує в людини депресію, пасивність, песимізм та інші дуже травматичні психоемоційні стани.

По суті, йдеться не лише про втрату роботи, але й в окремих випадках навіть про втрату сенсу життя.

Позбавлення роботи, втрата традиційних засобів і джерел фінансового забезпечення власних потреб і запитів своєї сім'ї штовхає людину у своєрідну прірву розпачу, трагічного самоаналізу і самоосмислення, хаотичного пошуку шляхів виходу з таких неприємних екзистенційних обставин.

Відчуття загнаності в кут, невизначеності й невирішуваності тих ситуацій, що призвели до безробіття, зумовлює особистісний і соціальний песимізм людини, яка втратила роботу, насичує її повсякдення депресією та тривожністю. Невирішені кар'єрні питання і рівень домагань втрачають свою актуальність, адже може йтися про ситуацію нездатності забезпечити базові потреби, роздобути кошти на елементарні речі – харчі, одяга, комфорт, відпочинок тощо.

Загалом, постають усі підстави констатувати, що людині, яка втратила роботу, стає характерною поява цілої низки не властивих їй рис і психостанів. Серед розмаїття типових індивідуально-психологічних параметрів і рис появляються нові – здебільшого, а жаль, депресивних і песимістичних відтінків.

Безперечно, у безробітних осіб виникає ціла гама різноманітних песимістичних налаштувань і настроїв, вони значно частіше, ніж колись,

незадоволені власним життям, а їхні комунікативні та інтерактивні активності істотно понижуються. Натомість проявляється у значно вищій мірі незадоволеність, агресивність, фрустрованість та інші амортизаційно втомлені реакції на таку несправедливу, на їхній погляд, прикру життєву реальність – безробіття.

Значно посилюється відчуття знехтуваності, занедбаності, самотності, ізоляціонізму, меншовартості, пригнічення самого себе, а також явно втрачається прагнення і намагання досягнути забезпеченого, комфортного і гармонійного життя.

На підставі результатів багатьох досліджень констатується помітне зниження соціального й особистісного оптимізму, проявляється тісний взаємозв'язок між безробіттям і явним погіршенням сімейних взаємин і подружніх відносин. Істотно послаблюється емпатія щодо інших, тому доволі часто безробітні втрачають здатність співпереживати проблеми з іншими та навіть інколи піклуватися й турбуватися про своїх рідних і близьких людей, власне сімейне мікродовкілля.

Результати багатьох сучасних науково-психологічних досліджень виступають підтвердженням справжнього існування криз, афективних психоемоційних, особистісних і соціальних наслідків, виниклих унаслідок безробіття.

Особливості психічної дезадаптації безробітних в сучасних умовах, що може призводити до різних проявів адиктивної поведінки, можуть призводити до внутрішнього конфлікту.

Сутність насамперед полягає в існуванні та прояві гострого конфлікту базових життєвих цінностей в умовах вимушеного безробіття.

Безробіття, відповідно до типових сучасних психологічних визначень, трактується як особливий психостан людини, який пов'язаний із викривленим і неоднозначним розумінням та сприйняттям навколишньої реальності, а також супроводжується явним погіршенням

особистісного загального психофізичного та соціально-психологічного благополуччя та самопочуття індивіда.

Окремо зазначається, що безробіття симптоматично асоціюється з актуалізацією деструктивної/аутодеструктивної самооцінки власної поведінки.

Людина, що втратила роботу, досить часто відчуває себе неспроможною та нездатною до психоемоційного пояснення та прийняття кризової ситуації, яка складається навколо неї внаслідок втрати своєї роботи.

Беручи до уваги соціально-психологічні дослідження, що стосуються переживання втрати роботи, Г. Бойко трактує таку травму генну і негативну подію у житті особистості як фундаментально критичну і життєво важливу значну зміну в обставинах подальшого онто- і соціогенезу, як лихі й несприятливі обставини, що трапилися фатально, невідворотно і не з власної волі [5; 6].

Водночас така кризова подія вважається болісним і травмічним соціовраженням, оскільки вона може руйнувати попередню систему цінностей людини.

Зазвичай у низці досліджень акцентується увага на тому, що упродовж переживання свого життєвого періоду якраз безробіття вносить суттєві корективи і зміни в самоусвідомлення та само оцінювання особистості як біосоціального індивіда.

Ситуація безробіття розглядається насамперед як психотравмічна, оскільки людина зазнає вкрай негативного впливу стресорів і фрустраторів, що у свою чергу виникають як реакції на появу негативної ситуації безробітності.

Втрата роботи, повідомлення про звільнення, відчуття безперспективності власного функціонально-професійного Я породжують невпевненість і боязкість, репресивність і слабку опірність стресорам, насамперед у вигляді безробіття.

Гнітюче і неприємне очікування самого повідомлення про звільнення може призводити до ціннісного переосмислення та переорієнтації усталених життєвих вартостей і норм, а також блокує перспективу оптимального й оптимістичного розвитку. Причому як на рівні професії, так і у векторі життєвої самореалізації.

Фінансова складова, матеріальне забезпечення, соціальний статус і соціальні ролі зазнають численних випробувань, тому в безробітних істотно знижується соціальна самооцінка, а типові комунікативні зв'язки помітно зменшуються, канали комунікації істотно звужуються або і взагалі пропадають та втрачаються.

Безробітній, переживаючи ситуацію втрати роботи, може отримати певною мірою потужну психотравму, адже така напружена негативна дійсність може стимулювати відчуття психічного дискомфорту і негативного песимізму.

Цілком можливими є невротичні й психотичні ситуації та реакції на звільнення з роботи, конфліктне і кризове розуміння та вирішення цього прикрого життєвого інциденту.

Безробіття зумовлює появу психотравм як болісних і патогенних емоційних впливів на людську переживання. Саму сутність психотравмивного впливу безробіття, очевидно, можна чітко побачити через неспроможність людини застосовувати психозахист або допінг-тактики і допінг-стратегії.

Життєво важлива й особистісно значуща подія, негативний вплив якої перебільшити складно, містить усі ознаки безробіття та може мати вкрай негативні наслідки навіть психіатрично-розладового плану й анамнезу.

Реакція безробітного на таку прикру ситуацію може бути у варіанті активного прояву й загострення хворобливих та болісних афективно-емоційних станів тощо.

Психотравма, завдана безробіттям, характеризується помітною перебудовою та зміною соціально-психологічних настановлень і намірів, блокадою про соціально налаштованих установок, що відбуваються у загальній системі суб'єктивно сформованих ціннісних ієрархій базових і найважливіших вартостей і пріоритетів людини.

Зазвичай, безробітні вмикають підсвідомі механізми психологічного захисту (проекція, регресія тощо), оскільки вони певною мірою забезпечують захисну роль, дають відчуття хоча б тимчасової безпеки та нейтралізують загальну песимістично негативну налаштованість на травмивний вплив ситуації втрати роботи як основного фінансового джерела комфортного матеріального забезпечення себе та свого сімейного мікродовкілля.

Варто зазначити, що крім власне психологічних розладів і психотравм через безробіття, активно можуть проявлятися різні психосоматичні реакції та розлади, зокрема підвищення кількості захворювань тощо.

Людина, опиняючись у ситуації безробітного, втрачає мотивацію для досягнення бажаного і одночасно втрачає соціальний статус. Особистість зазвичай болісно і неоднозначно переживає неспроможність забезпечення матеріального добробуту своїх ближніх, тому переживає фрустрацію, депресію бо і навіть втрату сенсу буття.

Слід зазначити, що безробітні, проживаючи в соціумі, культом якого доволі часто виступає матеріальна забезпеченість, фінансовий успіх тощо, особливо болісно переживає розрив між своїми можливостями і «запитами суспільства».

Отож економічна депривація виступає вкрай негативним чинником який детермінує життєдіяльність людини, що втратила роботу і має проблеми із життєво-професійною самореалізацією.

Ще одним вагомим фактором постає те, що втрата роботи стимулює цілу низку афективних переживань у людини, зокрема активізує відчуття

соціального аутсайдерства, неадекватно хворобливо заниженої самооцінки, стимулює появу почуття провини, сорому, образи на «весь світ», тобто задіює старт репресивності.

Безробітна людина може переживати комплекси невдахи, нереалізованості, знехтуваності професійним соціумом, «зради» тих, з ким працював та інші негативно забарвлені афективно-емоційні реакції, що травмують її соціальне й індивідуальне Я працівника та як особистості.

Здебільшого якраз психозахисту і психологічному здоров'ю людини відводиться функція амортизаторів, що приглушують психоемоційні переживання внаслідок втрати роботи.

Завдяки їм відбувається переключення, своєрідна сублімація негативних емоційних потоків у життєстверджувальні тенденції до самореалізації в нових статусах і ролях як професійного, так і особистісного плану.

З метою зниження та нейтралізації негативного впливу фрустрації на психічний світ особистості безробітного потрібно навчити його застосовувати антрифрустраційну толерантність як індивідуально вироблену техніку і стратегію самонавіювання і самозаспокоєння, що сублімує гнів і розпач у про соціальні вектори діяльності і спілкування та пошук виходу із ситуації.

Вважається, що безробітна людина може бути значно схильнішою до фаталістичного пояснення світу і тих подій та людей, які призвели до такої негативної ситуації – втрати роботи.

Інколи в крайніх випадках цілком можливі навіть суїцидальні наміри або й вчинки як гостра реакція на втрату роботи – джерела життєвої енергії – коштів на існування. Тому негативний вплив економічної кризи досить часто називають «еконоцидом», тобто «економічним знищенням» людини через позбавлення її роботи і способів професійним шляхом заробити кошти на життя.

Загалом, вважається, що всі детермінанти, які обмежують, депривують людину від здобуття ресурсів на проживання, є потенційно небезпечними для її психічного здоров'я та безпеки, адже унеможливають особистісні потенціали та блокують життєву активність.

По суті, феномен безробіття насамперед трактується як потужна життєва криза, фундаментальне обмеження людини для повноцінного життєіснування, депресивний та негативний чинник, який блокує її потенціали та ускладнює самореалізацію.

На думку В. Пасічної, проблеми, зумовлені численними труднощами ставлення безробітних до своєї майбутньої(іншої) фахової діяльності, інтенсивно впливають на комфортність псих освіти людини, наповнюючи його амбівалентністю, тривогою, фрустрацією тощо.

Люди без роботи втрачають нервово-психічний баланс, тому відчують перепади настрою, розбіжності між мотивами і аксіологічними налаштуваннями на певну систему цінностей тощо. Також вони перебувають у стані підвищеного нервово-психічного напруження, переживають незадоволеність власним Я на цьому життєвому етапі.

Безробітні схильні до песимістичного пояснення причин та наслідків свого стану, демонструють активне й неадекватне психоемоційне реагування на труднощі, мають підвищений рівень імпульсивності й агресивності тощо [44].

Сумарно ціла низка найрізноманітніших детермінант зазвичай негативно впливає на особистість, яка опиняється у стані безробіття та переживає численні дисфункції та дисгармонії свого емоційного й діяльнісного світу.

Втрата роботи спонукає людину переживати стресовий розлад, що негативно детермінує функціонування людини як біосоціального організму у всіх векторах життєвої активності.

Слід зазначити, що стресогенність проходить певні фази, які віддзеркалюють ставлення людини до власного безробіття.

Етап, що приходить одразу ж після звільнення з роботи є часом дуже сильного й інтенсивного стресу, який зазвичай традиційно проходить чотири основні фази [42].

Перша фаза є станом розгубленості й невизначеності, певного шоку і розпачу, що найчастіше настає після несподіваного звільнення. Далі людину характеризує невизначеність та страх майбутнього, що можуть спричинити захворювання та нещасні випадки.

Безробітні, які були звільнені за так званою «грамотною» процедурою звільнення, тобто з попередженням та роз'ясненням причин, легше переносять ситуацію і швидше виходять із безробіття. Такі люди відгукуються про попередніх роботодавців краще і мають більш позитивне ставлення до життя.

Другою фазою є психологічна адаптація до ситуації безробіття. Вона триває протягом трьох-чотирьох місяців з моменту втрати роботи. Деякі безробітні вже з перших тижнів відчують полегшення оскільки не треба зранку вставати для того щоб добиратися на роботу.

У випадку наявності грошей з'являється так званий психостан особистісного комфорту і задоволення особистим життям. З'являється час та змога покращити своє здоров'я через відпочинкову релаксацію та саморегулювання власних психоемоційних станів.

Отож особистість упродовж якогось часу відновлюється і починає активно шукати роботу. Вступаючи у фазу інтенсивного пошуку нового місця роботи, безробітні можуть проявляти три моделі поведінки: одні є активними та поводяться конструктивно шукаючи роботу, легко переорієнтовуються на інші сфери діяльності.

Водночас є й інша третя група (вони є пасивними) і легко зневіряються та втрачають надію, рівень їхньої реальної осмисленості є

низьким, вони є не достатньо гнучкими в тому, щоб віднайти іншу фахову діяльність.

Варто зауважити, що типовими реакціями безробітної людини на звільнення з роботи постає розбалансування ефективності, перепади настрою та інші психоемоційні дисфункції.

Поміж інших реакцій активно проявляється різномодальна тривожність, насамперед міжособистісна. Не менших випробувань зазнає і самооцінна тривожність, оскільки безробітний активно переживає за свій соціальний імідж «невдахи», що може бути «прочитаним» із його зовнішності.

Фрустрація як гнітюча детермінант психогенези безробітної людини теж справляє істотний вплив на її поведінку, роблячи невпевненою, боязкою, надто тривожною, апатійною та депресивною як на рівні спілкування, так і в пошуках виходу із складної життєвої ризиково-конфліктної ситуації.

Безробітні мають низку проблем із самоприйняттям, зокрема щодо акцептації власної зовнішності.

Від демонстративного стилю до соціально аутистичної реакції-самовтечі можна інтерпретувати коло їхніх рецепцій власної соціальної тілесності.

Понижується зазвичай їхнє відповідальне ставлення до виконання справ, яке стає млявішим, апатійнішим та байдужішим, істотно послаблюється соціальна поведінка та самоконтроль, звужується мережа соціальних комунікацій тощо.

Спроба віднайдення варіантів виходу із такої кризової ситуації часто відшукується у досить типових версіях, однією з першочергових виступає міграційна налаштованість.

Прагнення віднайти в іншій країні шляхи своєї професійної самореалізації, що заблокована у своїй державі, націлює значну кількість безробітних вдаватися до трудової міграції як способу віднайдення сенсу

свого особистісного і фахового самореалізування. Тому міграція з метою заробітчанства виступає одним із доволі часто застосовуваних шляхів вирішення проблеми безробіття.

Слід зауважити, що не менш типовим шляхом вирішення проблеми безробіття на жаль, досить часто обираються девіантні моделі самореалізації.

Спроба «втопити горе» в алкоголі, наркотиках, інших психоактивних речовинах постає розповсюдженою реакцією на втрату роботи. Тому перед сучасною психологічною наукою та практикою дуже актуальним постає вивчення такого кола проблем, зумовленого пошуком виходу із складної ситуації в девіантних, адитивних та інших асоціальних формах і варіантах.

Барчі Б.В. зазначає, що в сучасних умовах вкрай необхідним є психологічний супровід безробітних людей у їхньому новому виборі іншої професії. Це сприяє гармонізації процесу пошуку роботи, а також стимулює безробітного гармонійніше переживати втрату попередньої роботи та оптимістично налаштовуватися а успішність своєї пошукової активності та життєвої перспективи [1].

Бідюк Н.М. розкриває основні засадничі принципи і методи якісного і сучасного професійного навчання безробітних в нашій державі. Зазначено, що в Україні існує досить розгалужена мережа фахової перекваліфікації та допомоги у віднайденні як нової професії, так і місця, де можна реалізувати свої фахові потенціали [3].

У контексті вирішення актуальних проблем психології праці та управління Богдюк А. пише про типові й дієві психосоціальні механізми щодо регуляції афективно-стресової поведінки в емоційному психопросторі сучасних безробітних.

Розкрито сутнісне наповнення механізмів соціалізації та ресоціалізації як поновної фахової соціалізації людини, яка втратила

роботу та інтенсивно переживає численні розлади своїх емоцій через відчуття безпорадності, песимізму та меншовартості.

Запропоновано аналіз базових механізмів адаптації до кризових та нових (оновлених) умов життєдіяльності і праці в інших соціодовкіллях і професійних групах [4].

Бойко Г.В. відзначає, що людина схильна переживати різні зміни свого уявлення про самого себе, зокрема в складних умовах втрати роботи та відсутності роботи.

Наголошено на необхідності надання психологічної допомоги безробітним, адже їх характерні численні розлади емоційно-вольової та функціональної сфери [5].

Вітковська О. І. Вважає, що проблема безробіття повинна бути вирішеною у парадигмі вивчення професійного самовизначення як найважливішої життєвої проблеми особистості.

Пошук і віднайдення нових сенсів життя, що певною мірою заблоковане через втрату роботи, якраз вписується у коло тих проблем, що зумовлені необхідністю життєвого і фахового визначення самого себе. Легітимізм називається тою рисою, що сприяє пошуку нових траєкторій фахового розвитку людини без роботи [9].

Крізь призму набуття людиною післядипломної освіти Галаган Л.В. пише про психологічні стани як вагомий фактор інтенсифікації та формування професійної та особистісної якісної конкурентоспроможності безробітної людини.

Вживання в складних екзистенційних умовах можливе насамперед за умови емоційно-вольового опанування своїми станами, зокрема тривогою, депресією, фрустрацією тощо. Актуалізація своїх потенціалів допомагає набутти конкурентності та оволодіти перевагою в пошуках престижної роботи, набуття статусу та відігривання соціально схвалюваних ролей як у професійному, так і в особистому житті [10].

Галустян Ю.М. аналізує найрозповсюдженіші сучасні адаптаційно-самостверджувальні технології у стані вимушеного безробіття як кризи в житті людини.

Констатується непересічна важливість постійної актуалізації всіх засадничих і функціональних конструктів самосвідомості для пошуку виходу із кризової ситуації, насамперед самооцінки, саморегуляції, самоаналізу, само прийняття тощо [11].

Давиденко І. здійснює детальний огляд психологічних проблем. Які постають перед особистістю ситуації безробіття. Здійснено психологічний аналіз типових кризових психостанів, які переживаються після втрати роботи, подано низку пропозицій щодо надання психологічної фахової допомоги безробітним [12].

Єгорова Є.В. вважає доцільним активізувати профорієнтаційний напрям у системі психологічної підтримки й супроводу сучасних безробітних. Перекваліфікація, підвищення кваліфікації, отримання диплома зовсім з іншої професії тощо постають дієвими варіантами уникнення численних психосоціальних проблем, що виникають перед людиною у випадку безробіття [14].

1.2. Психологічні особливості корелювання безробіття та адиктивної поведінки особистості

Серед аналізованої проблематики на чільне місце виводиться проблема вивчення психологічних особливостей співмірності та корелювання феномену безробіття та девіантної/адитивної поведінки особистості.

Пихтіна Н.П. на рівні дисертаційного дослідження розрила особовості формування професійно-педагогічної готовності майбутнього педагога для того, щоб здійснювати психопрофілактику різновидової адиктивної поведінки сучасних учнів.

Здійснено як теоретичне вивчення такої важливої проблематики, так і погані результати емпіричних студій щодо адиктивності сучасних школярів та шляхи їхньої профілактики [45].

Ратинська О.М. досліджує коло проблем, що стосуються соціальної профілактики адиктивної поведінки сучасних підлітків.

Окрема увага зосереджена на превентивних підходах з метою упередження негативних векторів розвитку дітей, схильних до різновидових адикцій у своїй повсякденній поведінці [46].

Жиляк Н.В. пише про необхідність врахування деяких важливих аспектів у життєвому самовизначенні безробітних.

Зроблено наголос на процесі профпереоорієнтації як запоруки того, що, здобувши інший фах, людина не вдасться до девіантних моделей самореалізації, зокрема у вигляді хибного захоплення алкоголем, наркотиками тощо [15].

Завадська Л.А. констатує, що профілактика адиктивної поведінки повинна охоплювати різні сфери життєдіяльності людини, зокрема й у випадку безробіття [16].

Бугайова Н.М. пише про психологічні особливості й закономірності розвитку типових адикцій в онто- і соціогенезі людини та виокремлює ціле коло ймовірної появи різновидових залежностей у поведінці людини, яка втратила роботу.

Намагання віднайти шляхи вирішення проблеми безробітності доволі часто наштовхують людину на «короткий» і зазвичай девіантний шлях, наприклад, крадіжки як способи підтримання колишньої матеріальної забезпеченості тощо [8].

Денисов І.Г. вважає, що безробіття як основний результат тривожного і невпевненого неусвідомлення людиною власних потенціалів і можливостей досить часто може штовхати її на девіантний шлях пошуку виходу із цієї прикрої ситуації.

Людина може вдаватися до адитивної (алкоголь, наркотики тощо) та іншої асоціальної поведінки як спроби віднайдення виходу у випадку втрати своєї роботи [13].

Зелінська Я.Ц. вважає, що різноманітні психологічні аспекти професійного навчання людей, що є безробітними, повинні враховувати необхідність уникнення різних тенденцій до застосування девіантності.

Безробітні значно схильніші до асоціальності, ніж ті, хто має роботу, тому потрібно розробляти технології надання можливостей для віднайдення людиною після втрати роботи свого поновного й оновленого професійного образу Я [17].

Змановська Є.В., Рибников В.Ю. серед різних аспектів девіантної поведінки особистості і групи людей виокремлюють ракурс безробіття як потужного чинника, що може спонукати до делінквентної або різновидової адитивної поведінки [18].

На думку Івкіна, В., який вивчає проблеми психологічних особливостей безробітної людини, потрібно враховувати, що аналіз сучасних досліджень неминуче передбачає співмірність і корелювання безробіття та адиктивності людини.

Втративши роботу, особистість дуже часто може вдаватися до «легких» варіантів компенсації такої втрати, зокрема до асоціальної та адитивної поведінки. Отож потрібно застосувати психопрофілактичні та психокорекційні засоби з метою надання їй допомоги [21].

Каневець-Цибулько Т.Г. зазначає, що мотиваційна спрямованість і зосередженість особистості, яка перебуває у статусі безробітного, постає одним із важливих векторів його соціальної стабілізації та потужним механізмом його професійного самовизначення в нових загрозливих реаліях безробіття.

Система мотивів як спонука до дії може відігравати позитивну роль у пошуку нової роботи, також може блокувати особистісно-професійну активність через де мотивацію.

Мотиви адитивної поведінки можуть бути дуже частими і призводити до особистісної регресії та девіантної поведінки на відміну від просоціального шляху розвитку [22].

Дуже цікавим та наповненим конкретними психотехнологіями надання допомоги людям, які втратили роботу є розроблений Карамушкою Л.М. розвивальний семінар-тренінг «Психологія розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців».

Запропоновано низку психологічних підходів щодо якісної оптимізації конкурентності людей без роботи в пошуках нової фахової діяльності та самоствердження в нових професійних групах, реаліях, взаєминах та інших атрибутах діяльності [23].

Досліджуючи психологічні ресурси особистості безробітної людини, яка переживає втрату робочого місця, Киричук О.В. висвітлює проблему особливостей розбудови Я-концепції безробітних і працюючих на виробництві сучасних жінок.

Констатовано цілий ряд специфічних рис і підходів, притаманних жінкам, які шукають роботу, виокремлено істотно нижчий прояв девіантних варіантів і тенденцій, порівняно з чоловіками [25].

Коляденко Н.В. у дослідженні типових поведінкових тактик і стратегій діяльності безробітних констатує численні емоційні розлади, афективні перепади, що зазвичай негативно впливають на мотивацію подальшої життєдіяльності.

Психозахист, хаотичний і недиференційований пошук нової роботи, емоційна імпульсивність у прийнятті рішень, фрагментарність самоосмислення у новій кризовій ситуації постають типовими маркерами безробіття.

Наголошено необхідність надання психологічного супроводу цим процесам, адже цілком можливі девіантні варіанти пошуку виходу з кризової ситуації безробіття [26].

У дослідженні Коляденко Н.В. також ідеться про різні трансформації особистості безробітного, зокрема в ситуації процесуального перебування в умовах фахового перенавчання.

Отримання нової професії, вникання у змістове наповнення нового фаху, опанування незнайомими й оновленими функціями наповнює життєво-професійний досвід людини новими сенсами, налаштовує на подальшу успішну адаптацію/реадаптацію до дійсності та убезпечує від пошуку девіантно-адиктивних моделей поведінки [27].

Крізь призму глобалізаційних викликів перебігу і розвитку різних національних економік Корольчук М.С., Пасічна В.Г. здійснюють теоретичний аналіз базових соціально-психологічних детермінант і тих життєво важливих наслідків, які має вплив безробіття на пересічну особистість нашого часу.

Розкрито цілу гаму негативних похідних, спричинених ситуацією безробіття, проаналізовано систему запобіжних заходів щодо превенції девіантної самореалізації людей, які, втративши роботу, спроможні вдаватися до будь-яких варіантів виживання у скрутних матеріальних умовах та соціальному дискомфорту [28].

На думку Корольчук М.С. і Пасічної В.Г., потрібно вивчати насамперед детермінанти, які зумовлюють вплив молодіжного безробіття на адаптаційні можливості особистості.

На підставі результатів аналізу іноземних джерел зазначено, що недостатня увага такому питанню може слугувати дезадаптаційним тенденціям в особистісному розвитку [29].

У дослідженні Корсун Л.С. здійснено детальну та розлогу характеристику адиктивних залежностей дітей підліткового віку та особливості їхнього подолання.

Виокремлено моделі адикцій, які можна накладати на психологічну специфіку людини, що перебуває у перехідному (підлітки – віковому) (безробітні – соціальному) періоді свого життєвого шляху. Здійснено

типологічне розмежування різних адитивних проявів поведінки особистості, запропоновано системні підходи до корекції, а що найважливіше – для превенції різних адикцій людини [30].

Корчевна О.В. аналізує основні психологічні чинники особистісної та соціальної активності безробітної людини на сучасному ринку праці, зокрема в трансформаційному соціопросторі перехідних соціумів.

Зазначено, що пасивність безробітного постає явною передумовою ймовірного виникнення в нього девіантних, насамперед адитивних поведінкових тенденцій [31].

На думку Костенко Л.М., потрібно системно здійснювати професійну перепідготовку людей, адже як дуже важлива складова цього складного й неоднозначного соціального процесу такий підхід (власне перепідготовка) постає істотним чинником потрібної та доречної фахової психологічної реабілітації безробітних.

Упродовж перепідготовки відбувається заповнення особистісного простору професійною тематикою та проблематикою, а отже значно менше шансів у безробітного спробувати рухатися асоціальним (девіантним, адиктивним тощо) шляхом розвитку [32].

В іншому дослідженні Костенко Л.М. йдеться про специфіку психологічної реабілітації безробітних, яка проявляється в особливих умовах професійної перепідготовки в нашій країні.

В умовах глобальних трансформацій особистості та ситуації численних і різноякісних соціально-політичних, економічних, особистісних та інших змін реабілітація психіки висувається на чільне місце. Надання допомоги людині, яка втратила роботу, її соціально-психологічна підтримка знижує ймовірність девіантного шляху розвитку [33].

Як вважає Кухар Т.В., сучасне безробіття потрібно розглядати в науковому плані як глобальне і потужне тенденційне соціальне явище, як

істотний чинник різномодальних змін емоційного світу й психічного стану особистості безробітної людини.

В гострих випадках професійно-особистісної кризи через втрату роботи людина може вдаватися до конфліктного/самоконфліктного вирішення стану справ, тому потрібно не нехтувати психологічною підтримкою, наданням соціально-психологічної допомоги й супроводу [34].

Логвиненко В.П. розкриває психологічні особливості реакції іншими людьми типових випадків і наслідків вимушеного соціально-психологічного травмогенного досвіду, який переживається найчастіше в прикрій ситуації безробіття.

Травмівний характер безробіття може слугувати поштовхом до девіантного поведінкового самореалізування, яке зазвичай не вирішує проблему, а, навпаки, заганяє її в глухий кут [35].

Максимова Н.Ю. здійснила детальний науково-психологічний аналіз різних соціально-психологічних ракурсів і аспектів адиктивної поведінки сучасних підлітків і молоді.

Проаналізовано дуже широке коло різновидових адикцій, зокрема алкогольна, тютюнова, харчова, наркотична, психоактивна тощо. Наголошено що в кризових ситуаціях (а безробіття – типова криза) людина спроможна досить часто вдаватися до девіантної (насамперед у формі залежної) поведінки [37].

Також у популярному серед науковців і практиків навчально-методичному посібнику Максимова Н.Ю. розглядає найширше коло психології адиктивної поведінки людини.

Дослідницею подано як матеріали теоретичного характеру, так і результати практичних підходів, що дають змогу психопрофілактики і психокорекції різної девіантної поведінки.

Окрема увага зосереджена на розкритті типології залежної поведінки людини, причому в розлогому діапазоні : від харчових до наркотичних адикцій [38].

Марченко І.Б. вважає, що численні психічні стани, які притаманні людям, що втратили роботу, можуть відігравати різну роль у профілактиці такого негативного явища як безробіття.

Якщо одні можуть стимулювати налаштованість на перекваліфікацію, пошук нової роботи, загальну оптимістичну траєкторію подальшої самореалізації, то інші (песимізм, тривожність, соціальна аутистичність, депресивність, фрустрованість тощо) можуть чинити негативний вплив, прирікаючи людину інколи навіть на пошук девіантних поведінкових орієнтацій для поглибленого віднайдення «легкого» способу вирішення проблем [39].

У широкому контексті професійного навчання безробітних людей як типового основного засобу і підходу, що забезпечує масове відтворення трудових ресурсів країни, Маршавін Ю.М. розкриває базові положення концепції професійної підготовки сучасних підприємців, що працюють у сфері малого і середнього бізнесу.

Розкрито специфіку перепідготовки безробітних що відбувається на базі створених Навчально-ділових центрів окремих вищих навчальних закладів нашої держави.

Зазначено ефективність перепідготовки як стримувального фактора, що може переключити людину на пошук нової роботи, а не в девіантне асоціальне рчище самореалізації [40].

На думку Нечепорук М.В., у контексті вивчення соціально-психологічного благополуччя, зокрема внаслідок проведеного дослідження емоційної сфери безробітних людей, можна констатувати істотні розлади у їхній сенсорно-афективній психосфері.

Численні психоемоційні розлади можуть свідчити про незадоволеність безробітної людини теперішнім станом справ, тому, щоб

негайно вирішити посталі проблеми така особа дуже імпульсивно може вдаватися до асоціальних форм і проявів поведінки.

Агресивність, психоемоційне вигорання, фрустрованість, тривожність (особливо міжособистісна) зумовлюють усвідомлення дослідником-психологом того, що людина без роботи є на межі зриву, а отже нагально потребує психологічної допомоги [41].

Павлов Ю.О. констатує, що втрата місця роботи, гостра нестача внаслідок цього матеріальних ресурсів постають дуже важливою психологічною проблемою для безробітних. Вони, на думку автора, повинні бути забезпечені неперервною професійною освітою, перенавчанням, підвищенням і розширенням кваліфікації [42].

У ще одному із досліджень Павлов Ю.О. розглядає психологічні аспекти посиленого професійного розвитку безробітних людей в складних і економічно кризових умовах сучасного ринку праці.

Наголошено необхідність психологічного супроводу безробітних людей та надання їм різнобічної правничої та соціальної допомоги з метою превенції ймовірних девіантних варіантів вирішення проблеми гострої нестачі матеріальних і фінансових ресурсів [43].

Пасічна В.Г. здійснила розширений психологічний аналіз феномену безробіття як типового і водночас дуже кризового соціально-економічного явища.

Висвітлено все багатоманіття варіантів «економічного виживання» безробітної людини, яка в пошуках ресурсів задіює всі власні потенціали або, навпаки, може бути песимістично депресивною у вирішенні актуальних проблем [44].

Згідно з твердженнями Рудюк О.В., психологічне здоров'я людини як біосоціальної особи виступає своєрідним копінг-ресурсом для подолання дуже складної та важкої кризи безробіття.

Для того, щоб кризово-конфліктний характер безробіття не переріс в асоціальні або навіть антисоціальні форми протесту (крадіжки, розбій,

пограбування тощо) як девіантні способи вирішення матеріальних проблем, потрібно переорієнтувати людину в активні й просоціальні форми самореалізації.

Пропонуються варіанти професійного перенавчання, розширені способи пошуку нової роботи через центри зайнятості, а основне – акцентовано необхідність психологічного супроводу й допомоги безробітним людям, які болісно переживають цей стан [47].

Фесенко А. вважає, що явна невирішеність основної проблеми з працевлаштуванням постає ключовим чинником активного соціального відчуження молоді. Пропонуються технології підтримки молодих людей у пошуках роботи, а також психологічної допомоги, щоб утримати від асоціальних і девіантних тенденцій вирішення такої екзистенційно важливої проблематики [49].

Згідно з думкою Чатченко Т., сучасне молодіжне безробіття постає ключовою проблемою соціально-економічного розвитку нашої країни, а забезпечення молоді роботою є глобальною проблемою людства.

Якраз глобальні та національні проблеми світової економіки економіки виступають макрочинником особистісних дисфункцій тих людей, які втратили роботу та гостро потребують соціальної, юридичної, власне психологічної допомоги та підтримки [50].

Шелест І.І., Виговська К.В. серед різних особливостей актуальних психічних станів безробітних людей різних соціально-вікових і статевих груп виокремлюють ті, що є спільними для всіх. Йдеться насамперед про тривогу, фрустрацію, депресію, агресію, аутизацію та інші психостани негативно зарядженого спектру [51].

Отож стан безробіття значно впливає на поведінку особистості після втрати роботи і супроводжується зниженням рівня домагань особистості, зміною структури трудової мотивації і локусу контролю та зміною самооцінки індивіда взагалі.

У сучасному трансформаційному світі безробітня людина може бути активно схильною до проявів різновидової адиктивної поведінки, тому потрібне системне профілактичне і корекційне вирішення такої соціально значущої проблематики.

Висновки до першого розділу.

Завдяки здійсненому аналітичному огляду джерелознавчої бази з проблем психології безробітної людини та її ймовірної девіантної налаштованості нами виокремлено найважливіші структурно-змістові параметри цієї проблематики.

Зокрема встановлено психологічні особливості переживання безробітними життєвої ситуації втрати роботи, подано психологічну характеристику адиктивної поведінки та подано аналіз впливу безробіття на адиктивний потенціал особистості.

Виконаний теоретичний аналіз наукових досліджень дозволяє нам констатувати, що безробіття у психологічній науці розглядається неоднозначно.

Внаслідок тривалого перебування у стані безробіття в людини відбувається розбалансування афективно-емоційної сфери, зокрема зростає імпульсивність, агресивність, тривожність, фрустрованість та інші дискомфортні психостани. Зауважуються істотні розлади регулятивно-поведінової та вольової сфери.

Констатовано, що тривалість перебування у стані безробіття більше, ніж п'ять місяців, зумовлює появу стресовості, підвищеної дратівливості, апатії, песимізму, втрати самоконтролю, гостре переживання кризи ідентичності тощо.

У безробітних звужується комунікативне коло, вони зазвичай стають замкнутішими і прагнуть усамітнення, а інколи навіть помітної соціальної аутизації.

Встановлено, що проблема безробіття є надзвичайно актуальною в наш час. Доведено, що безробіття спричинює негативні зміни в складі людських ресурсів, а саме: погіршуються якісні характеристики робочої сили, втрачається працівниками їхні професійні навички, послаблюється мотивація до праці.

Ситуація безробіття характеризується наявністю стану невизначеності та втрати стабільності, що здатне трансформувати психоструктурну композицію людини. В результаті формується нова для особистості модель поведінки, що може вдаватися до різних способів адикцій безробітних.

Теоретичне узагальнення дало нам змогу представити уявлення визначення характеристики поведінки безробітних, що розглядається як складний багатовекторний і багаторівневий процес єдності активного пристосування особистості до несподіваної та раптової зміни, що вимагає адекватних трансформацій на психологічному рівні.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ БЕЗРОБІТТЯ НА АДИКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Аналіз методичного інструментарію дослідження

Емпіричне дослідження проводилось на базі Волинського обласного центру зайнятості. У дослідженні взяло участь 50 безробітних. Емпіричне дослідження впливу безробіття на адиктивний потенціал особистості здійснювалось відповідно до визначених результатів теоретичного аналізу. До методичного інструментарію нашого дослідження увійшли:

- 1) Тест «Адиктивна поведінка» (Корзунін В.О., Юсупов В.В.);
- 2) Методика вивчення довіри до себе (Н. Б. Астаніна);
- 3) Методика діагностики схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки (за А.Н.Орел);
- 4) Методика визначення схильності до залежності (за Г.В.Лозовою);
- 5) Методика виявлення міжособистісної залежності (адаптація О.П.Макушина)

У своєму емпіричному дослідженні ми намагалися сфокусувати увагу на тих видах адиктивної поведінки безробітних, які наносять найбільшу шкоду здоров'ю особистості та є найбільш загрозливими для повноцінного розвитку людини та подальшої соціальної адаптації. Сюди можна віднести вжиток алкогольних напоїв, вживання наркотиків та тютюнову залежність. На початковому етапі дослідження, задля виявлення когнітивної складової, нами була розроблена та використана анонімна анкета, яка дасть можливість виявити схильності до адиктивної поведінки.

Методика на виявлення адиктивної поведінки (Корзунін В.О., Юсупов В.В.) дає можливість визначати методи вмісту наркотичних препаратів.

Методика «Адиктивна поведінка» (Корзунін В.О., Юсупов В.В.) нами пропонується як можливість діагностувати схильності при чому це можливість аналізувати прості речення, аналізуючи незрозумілі слова за допомогою вербальних стимулів.

При дослідженні враховуємо час, який використовуємо для дослідження а також тривалість латентного періоду тощо.

Методика діагностики схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки (за А.Н.Орел)

Ряд тверджень, які пропонуються методикою, стосуються деяких сторін життя людини, характеру та звичок особистості. Респондентам необхідно у процесі діагностики прочитати і прийняти рішення чи вірно дане твердження стосується індивіда.

Методика визначення схильності до залежності (за Г.В.Лозовою) дає можливість виявити загальні схильності і залежності особистості. Це можуть бути адиктивні залежності починаючи від найнижчих і до вершини у піраміді людських потреб.

Це може бути і своєрідною спробою втечі від життя у певну адикцію, це своєрідна спроба втечі, боротьба зі своїм Я, це втрата над собою.

Завдяки даній методиці ми можемо з'ясувати залежності осіб у гендерному плані (чоловіків і жінок).

Методика виявлення міжособистісної залежності (адаптація О.П.Макушина) дає можливість виявити рівень міжособистісних взаємин (залежність, деструктивні стосунки), залежність та деструктивне віддалення, що викликають порушення особистості.

Надмірна залежність є порушенням у міжособистісних взаєминах або прагнення досягти певної домінанти. Залежність часто вказує на гнучкість поведінки особистості, а підтримка та допомога не завжди є показником слабкості, неуспішності або програшу.

2.2. Аналіз та інтерпретація емпіричних результатів

Початковим етапом нашої роботи було проведення *методики «Адиктивна поведінка»* В.В. Юсупова та В.О. Корзуніна. Дані, проведеного анкетування корелюють з опитувальником «Адиктивна поведінка» (В.В. Юсупова та В.О. Корзуніна). Наявність стійкої адикції розуміється як регулярне вживання психоактивних речовин (тютюну; алкоголю, в тому числі слабоалкогольних напоїв; наркотиків; хімічних речовин та медичних психостимуляторів). Загалом дослідження виявило 46% безробітних, що мають сформовані шкідливі звички; значна частка адиктів серед безробітних осіб вживають одразу декілька груп ПАР.

Ризик виникнення адикції серед безробітних ми розглядаємо як періодичні спроби вживання тих чи інших речовин, але без формування шкідливої звички. Таких досліджуваних, що час від часу вживають психоактивні засоби, серед вибірки досліджуваних безробітних, за даними дослідження близько 40%.

Велика кількість відповідей даної групи безробітних свідчить про толерантне ставлення до вживання іншими алкоголю: мовляв, у цьому немає нічого поганого. Близько 8% опитуваних безробітних зазначили, що мали проблеми через вживання алкогольних напоїв. За даними анкети, абсолютна більшість безробітних, що вживають алкоголь, роблять це на самоті. Проте близько 20% опитуваних, що вживають алкоголь, повідомило, що алкогольні напої випивають разом із рідними: 12% – під час святкувань, і 8% – без особливого приводу, для підняття настрою у ситуації безвиході у стані безробіття.

Майже всі досліджувані безробітні, що спробували наркотики та інші види ПАР, впевнені, що їх шкідливий вплив на здоров'я перебільшується, припускаємо, що це може свідчити про недостатню поінформованість людей щодо руйнівних наслідків вживання цих речовин на психіку та фізичний стан людини. Усвідомлене уникання

вживання психоактивних речовин свідчить про відсутність адикції. Таких безробітних було виявлено всього лише 24%. Варто зазначити, що незважаючи на анонімність, можна передбачити певний відсоток соціально бажаних відповідей на питання анкети та тесту, через що окремі показники можуть бути збільшені.

Рис.2.1. Показники схильності до адикцій В.В. Юсупова та В.О. Корзуніна

Аналізуючи особливості у безробітних ставлення довіри до себе за методикою Н.Б. Астаніної, виявлено, що для 46 % безробітних притаманний низький показник у ставленні до себе

2.2). Безробітні даної групи схильні більшою мірою покладатись на «долю», пливати за течією. Вони бачать своє життя як таке, події в якому відбуваються в основному без їхнього контролю, яке будують не вони самі, а обставини та оточуючі люди. Для них характерними є сумніви стосовно власної особистості, значущості та спроможності долати перешкода та досягати поставлених цілей.

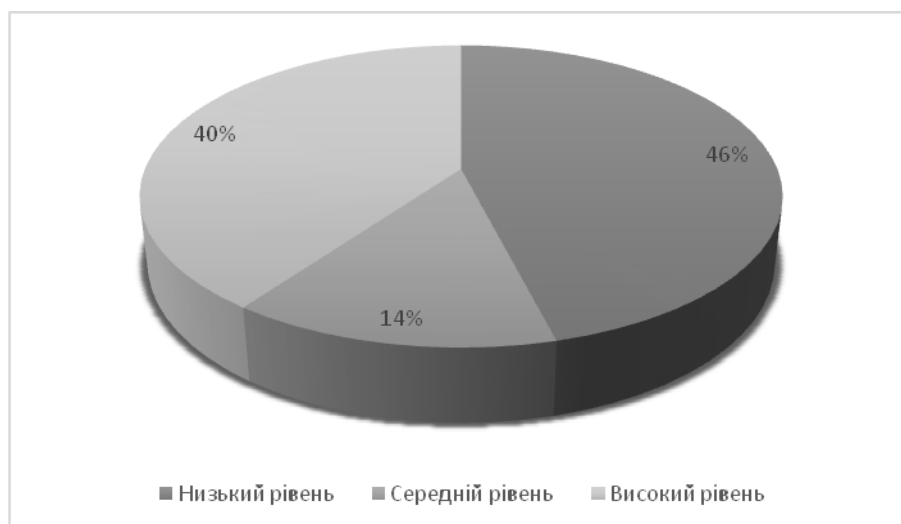

Рис.2.2. Розподіл безробітних осіб у відсотках за показником довіри до себе

40 % безробітних осіб характеризуються середнім рівнем довіри до себе. Це означає, що довіра до себе у таких людей є ситуативною, залежить від зовнішніх обставин, від життєвої ситуації та від інших людей. 14% опитаних безробітних притаманний високий рівень довіри до себе. Це є показником ставлення до себе як до активного суб'єкта, який керує власним життям, як до автора та творця свого життя. Вони поважають та із симпатією ставляться до своєї особистості, для них не є характерним страх перед невдачами, що дозволяє їм ризикувати, досягаючи поставлених цілей, виходячи за рамки свого попереднього досвіду, шукати нові способи поведінки, ставити поставлених перед собою цілей.

При аналізі особливостей схильності безробітних до девіантної поведінки виявлено, що найбільш вираженою є схильність безробітних до агресії та насилля, тоді як найменш вираженою є нахил до адикцій.

Рис. 2.3).

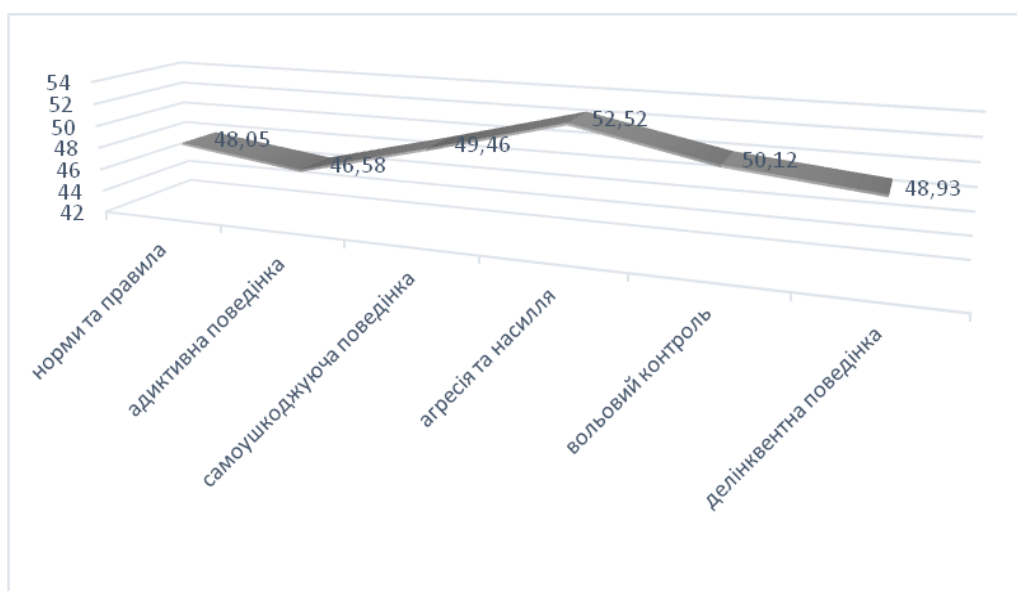

Рис.2.3. Результати аналізу схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки (А. Н. Орел)

Отже, виражена схильність безробітних до агресії та насилля вказує на підвищений рівень агресивності, тенденцій, на їхню агресивну спрямованість, тобто схильність вирішувати проблеми за допомогою насилля, наявність садистичних тенденцій, використання приниження партнерів по спілкуванню для стабілізації особистої самооцінки. Невиражена схильність безробітних до адиктивної поведінки підтверджує відсутність або слабку вираженість схильності до втечі від реального життя за допомогою змін особистого психічного стану, орієнтації на життєві норми, цінності та чуттєву сторону життя.

За результатами проведеного дослідження, для безробітних із нижчим рівнем довіри до себе є притаманним вищий показник подолання правил 55,17%, ніж для безробітних із вищим 39,12% та безробітних із середнім 40,11 % рівнем довіри до себе.

У той же час, для безробітних із середнім рівнем довіри до себе притаманний вищий показник подолання правил 40,11%, ніж для осіб, що перебувають у стані безробітного, із вищим рівнем довіри до себе 39,12% (рис. 2.4).

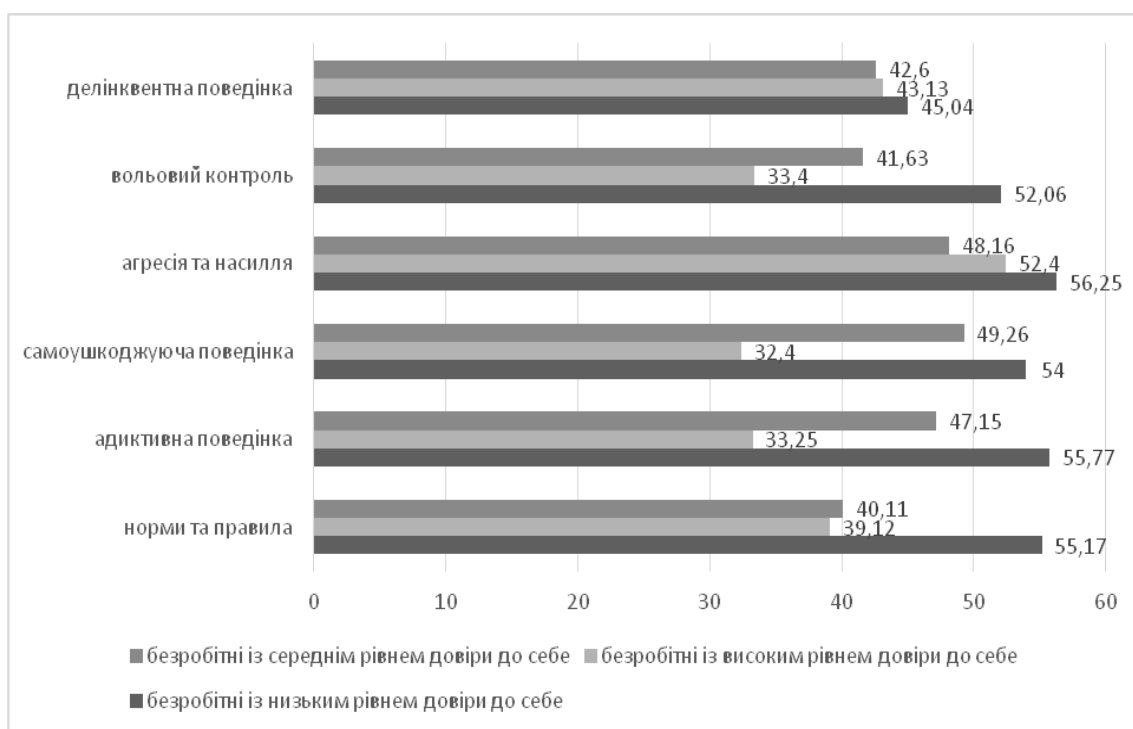

Рис. 2.4. Порівняльний аналіз груп безробітних із різним рівнем довіри до себе

Примітка: норми та правила шкала схильності до самоушкоджень та самодеструктивної поведінки; агресія та насилля – шкала схильності до агресії та насилля, вольовий контроль – шкала вольового контролю емоційних реакцій, делінквентна поведінка – шкала схильності до делінквентної поведінки

Дані результати є свідченням того, що для безробітних із нижчим рівнем довіри до себе більшою мірою, ніж для безробітних із середнім та вищим рівнем довіри до себе, притаманними є нонконформістські установки, схильність протиставляти свої власні норми та цінності загально груповим.

Натомість, безробітні із вищим рівнем довіри до себе більшою мірою, ніж безробітні із нижчим та середнім рівнем довіри до себе, мають схильність мислити та діяти конформно, слідувати загальноприйнятим нормам та правилам поведінки, схильністю діяти за груповими стереотипами.

Для безробітних із нижчим рівнем довіри до себе притаманний вищий рівень схильності до адиктивної поведінки 55,00%, ніж для

безробітних із середнім 48,46% та із вищим 31,50% рівнем довіри до себе. Також варто зауважити, що для безробітних із середнім рівнем довіри до себе притаманний вищий рівень схильності до адиктивної поведінки 48,46%, ніж для безробітних із вищим рівнем довіри до себе 31,50 % .

Враховуючи вище вказані результати можна стверджувати, що безробітні із нижчим рівнем довіри до себе більшою мірою, ніж безробітні із середнім та вищим рівнем довіри до себе, характеризуються схильністю до втечі від реальності. Це деяка зміна власного психічного світу, орієнтація на гедоністичні життєві норми та цінності, орієнтацією на чуттєву сторону життя.

Було виявлено також , що у досліджуваних із нижчим рівнем довіри до себе притаманні вищі показники за шкалою вольового контролю емоційних реакцій 52,06%, ніж для безробітних із середнім 41,63% та із вищим 33,40% рівнем довіри до себе. А для безробітних із середнім рівнем довіри до себе притаманним є вищий рівень показників за шкалою вольового контролю емоційних реакцій 41,63%, ніж для безробітних із вищим рівнем довіри до себе 33,40 %.

Особливості шкали вольового контролю емоційних реакцій, де високі показники вказують на слабкий вольовий контроль, а низькі показники, навпаки, на розвинений вольовий контроль емоційних реакцій, можна припустити, що безробітні із нижчим рівнем довіри до себе більшою мірою, ніж безробітні із середнім та вищим рівнем довіри до себе, характеризуються схильністю реалізовувати власні негативні емоції та переживання безпосередньо в поведінкових актах, не сформованістю емоційно-вольового контролю.

І навпаки, безробітні із вищим рівнем довіри до себе більшою мірою, ніж безробітні із середнім та нижчим рівнем довіри до себе, характеризуються вираженістю контролю над власними емоційними переживаннями та поведінковими актами, які є наслідком їх негативних переживань.

За результатами проведеного порівняльного аналізу безробітних із різним рівнем довіри до себе можемо частково впевнитись у тому, що безробітні із нижчим рівнем довіри до себе більшою мірою схильні до адиктивної поведінки та до самоушкоджень та самодеструктивної поведінки, ніж безробітні із середнім та нижчим рівнем довіри до себе.

Також було виявлено, що для безробітних із нижчим рівнем довіри до себе є притаманний вищий рівень схильності до адиктивної поведінки (55,7%), ніж для безробітних із середнім 47,15% та із вищим 33,25% рівнем довіри до себе. Хоча, статистично значимих відмінностей за шкалою схильності до самоушкоджень та самодеструктивної поведінки у безробітних із різним рівнем довіри до себе не було виявлено.

За допомогою методики виявлення міжособистісної залежності (адаптація О.П.Макушина) ми отримали результати про те, що «Любовна залежність» ($p=0,086$), «Харчова залежність» ($p=0,610$), «Трудова залежність» ($p=0,782$), які ми відобразили на таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Медіани показників схильності до АП за Методикою діагностики схильності до 13 видів залежності

Показник	Медіана
Залежність від алкоголю	13
Телевізійна залежність	6,5
Любовна залежність	13,5
Ігрова залежність	8,5
Залежність від міжстатевих стосунків	10
Харчова залежність	16
Релігійна залежність	5
Трудова залежність	13
Залежність від ліків	10
Залежність від комп'ютера	12
Залежність від куріння	5,5
Залежність від здорового способу життя	14,5
Наркотична залежність	9,5

Загальна схильність до залежності	15
-----------------------------------	----

Отже, проаналізуємо результати за «Методикою діагностики схильності до 13 видів залежності». Точніше розуміння отриманих результатів щодо схильності до адиктивного потенціалу забезпечує частотний аналіз її рівнів: у таблиці 2.2 наведено види адиктивної поведінки та частоту різних рівнів їх вияву як загалом за вибіркою (% у вибірці), так і залежно від параметра статі людини – % від загальної кількості представників тієї чи іншої статі у вибірці (Ж % та Ч %).

За шкалами «Ігрова залежність», «Наркотична залежність», «Залежність від куріння» істотно більше чоловіків як із середніми, так і з високими показниками. Слід зазначити, що і за шкалою «Загальна схильність до залежності» частка чоловіків з середніми та високими показниками значно більша, ніж частка жінок. За шкалами ж «Релігійна залежність», «Залежність від ліків», «Залежність від здорового способу життя» ситуація протилежна: схильність до цих видів АП, як можемо судити з отриманих результатів, є переважно «жіночою».

«Телевізійна залежність» не представлена з високими показниками ні у чоловічій, ні у жіночій частинах вибірки: очевидно, складова поведінки, пов'язаної з пасивним переглядом телевізійних програм, в сучасному світі значно редукована. Показники за шкалою «Релігійна залежність» теж є загалом невисокими. Для кращого уявлення та візуалізації дані даної методики подано нарис.2.5.

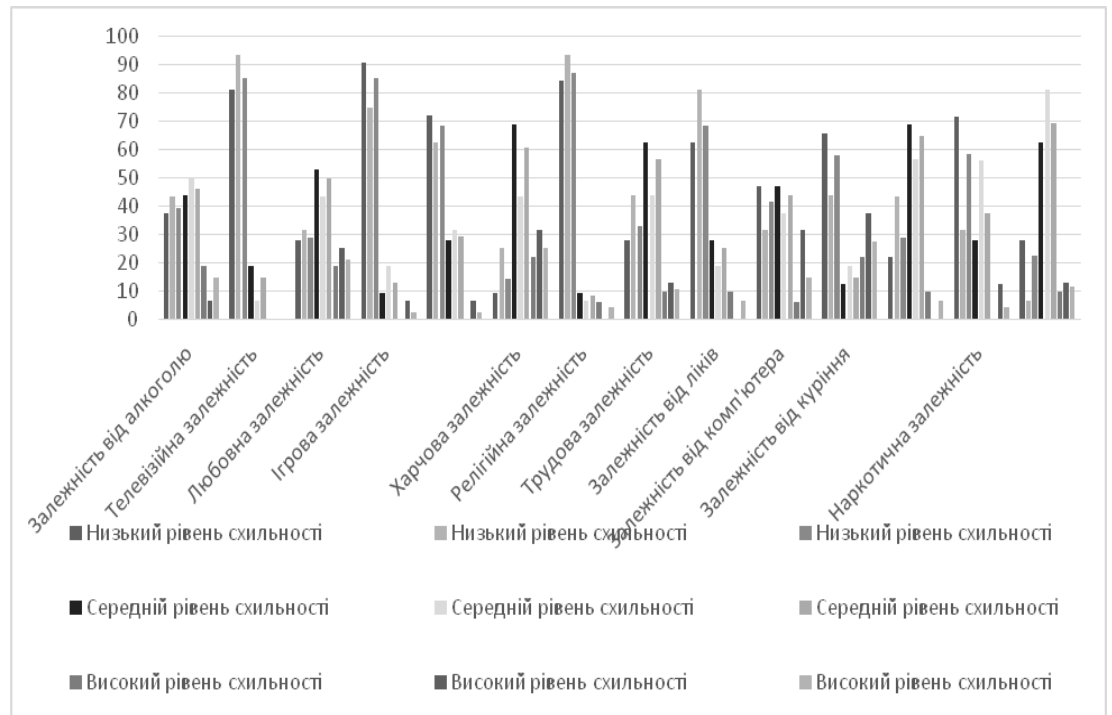

Рис.2.5. Результати діагностики схильності до видів залежностей за методикою Лозової Г.В.

Завершальним етапом нашого дослідження було проведення методики виявлення міжособистісної залежності Р. Борнштейн (адаптація О.П. Макушина). У результаті ми отримали наступні показники: - деструктивна залежність: високий рівень – 30%; середній рівень – 64%; низький рівень – 6%; - дисфункційне віддалення: високий рівень – 30%; середній рівень – 60%; низький рівень – 11%; - здорова залежність: високий рівень – 16%; середній рівень – 50%; низький рівень – 27%.

З одержаних результатів за даною методикою ми можемо зробити висновок, що за шкалою деструктивної залежності, в основі якої лежить сильна потреба в емоційній близькості, ригідне прагнення до отримання підтримки, в даній вибірці безробітних переважає середній рівень. За шкалою деструктивного віддалення в даній вибірці безробітних переважають середні показники. Показники за даною шкалою проявляються в нездатності особистості розвивати соціальні зв'язки, встановлювати тісні відносини. За шкалою здорової залежності, яка виявляється в гнучкості спілкування, вмінні встановлювати довготривалі

емоційні відносини, в серед респондентів з числа безробітних переважають показники середнього рівня. Результати за даною методикою зображено на рис. 2.6.

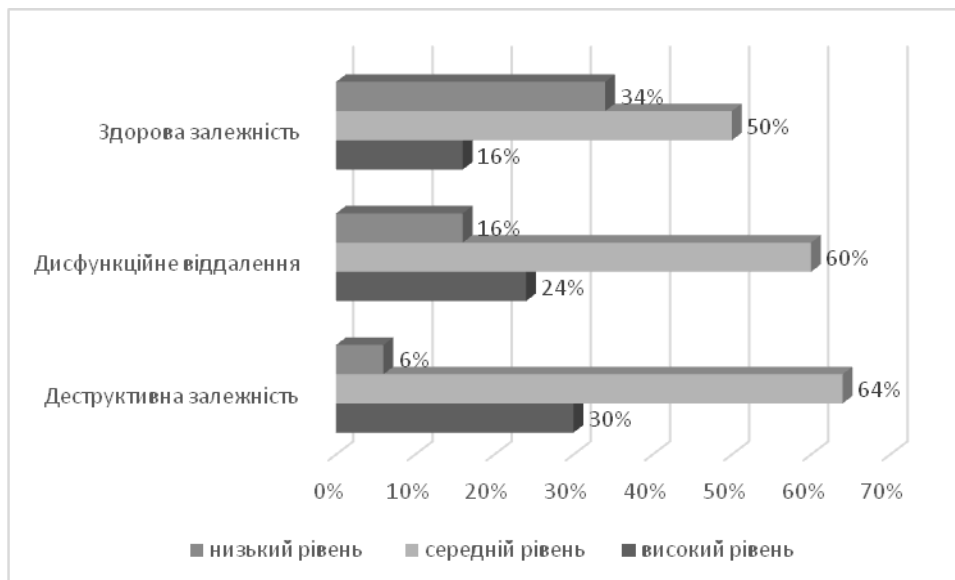

Рис. 2.6. Результати виявлення міжособистісної залежності за методикою Р. Борнштейн у %

Висновки до другого розділу

За результатами проведеного нами емпіричного дослідження впливу безробіття на адиктивний потенціал особистості було отримано наступні результати.

Для виявлення когнітивної складової нашого дослідження нами було розроблено анкету. За результатами анкетування було виявлено, що у осіб, які опинилися у ситуації безробіття, потяг до куріння зріс незважаючи на те, що до цього часу вони не мали такої звички. 80% опитуваних безробітних зазначили збільшення вживання алкоголю, та 30% вживають алкоголь регулярно після того, як вони опинилися у ситуації безробітного. Близько 14% безробітних спробували наркотичні речовини; 6% досліджуваних безробітних зізнались, що пробували вживати інші психоактивні речовини.

Не виявлена схильність підтверджує відсутність або слабку вираженість схильності до втечі від реального життя за допомогою змін особистого психічного стану, орієнтації на життєві норми, цінності та чуттєву сторону життя. У результаті дослідження ми отримали наступні показники: деструктивна залежність: високий рівень – 30%; середній рівень – 64%; низький рівень – 6%; дисфункційне віддалення: високий рівень – 30%; середній рівень – 60%; низький рівень – 11%; здорова залежність: високий рівень – 16%; середній рівень – 50%; низький рівень – 27%.

ВИСНОВКИ

Унаслідок проведення теоретико-емпіричного дослідження з окресленої проблематики – вивчення адиктивної поведінки безробітних людей, вдалося отримати цікаві результати, що слугували підставою для того, щоб зробити такі висновки:

1. Здійснений аналітичний огляд джерелознавчої бази з проблеми психологічних особливостей безробіття та адиктивної поведінки особистості дав змогу констатувати неабияку актуальність таких дослідницьких студій. На підставі аналізу висвітлено ключові наукові підходи, теорії та концепції щодо проблеми вивчення психології безробітних та специфіки розвитку внаслідок впливу цього негативного явища на адиктивний потенціал людини.

Нами детально проаналізовано базові сутнісно-функціональні проблеми психологічного вивчення проблеми безробіття загалом та охарактеризовано психологічні детермінанти адиктивності особистості зокрема.

Завдяки здійсненому аналізу сучасних науково-психологічних досліджень було встановлено типологію і специфіку індивідуально-психологічних особливостей прояву і впливу на людину такого феномену як безробіття.

Також виокремлено типові психологічні особливості того, як людина переживає безробіття та різні кризи життєвої ситуації внаслідок втрати своєї роботи.

Розкрито психологічні параметрально-характерологічні дані адиктивної поведінки людини як біосоціальної особистості, а також встановлено найтипівіші та найчастіше проявлювані негативні впливи фактору безробіття на розвиток реального й актуального адиктивного потенціалу особистості.

2. Завдяки проведенню емпіричного вивчення окресленої проблематики вдалося констатувати цілу низку цікавих фактів.

За матеріалами анонімної анкети і застосованих психодіагностичних методик нами узагальнено було різні ракурси й аспекти негативного впливу безробіття на прояв адиктивного потенціалу особистості.

Психодіагностичний інструментарій налічував такі методи й методики (анонімна анкета на виявлення схильності до адиктивної поведінки безробітних; методика вивчення довіри до себе (Н. Б. Астаніна); тест «Адиктивна поведінка» (Корзунін В.О., Юсупов В.В.); визначення схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки (А. Н. Орел); тест на залежність (адикцію) (Методика діагностики схильності до 13 видів залежностей, Лозова Г.В.); методика виявлення міжособистісної залежності Р. Борнштейн (адаптація О.П. Макушина).

Було задіяно такі статистичні методи як описова статистика і кореляційний аналіз.

На підставі результатів анкетування було встановлено, що в людей, які опинилися у ситуації безробіття, істотно зросло бажання курити, виражений потяг до куріння зріс. Причому це відбулося навіть за умов того, що незважаючи що до часу, коли вони не були безробітними, то і не мали такої шкідливої звички.

Понад 80 % досліджуваних безробітних відзначили істотне збільшення вживання алкогольних напоїв

30 % досліджуваних зазначили, що вони активніше вживають алкогольні напої досить регулярно одразу ж після того, як вони опинилися у ситуації безробіття.

Біля 14 % безробітних досліджуваних зазначили, що вони пробували різні легкі наркотичні речовини, а 6 % учасників емпіричного дослідження зізналися, що вони періодично і не системно, але все ж пробували вживати різні психоактивні речовини, наприклад, різні

психотропні пігулки й хімічні препарати, які частково розслаблюють та видозмінюють свідомість.

На підставі результатів, отриманих за методикою вивчення схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки (за А.Орел) було констатовано, що найвираженішою проявилась схильність безробітних людей до агресивних проявів поведінки та застосування насилля. Водночас істотною, тобто найменш вираженою рисою проявилась схильність до адиктивної поведінки.

Вважаємо, що така досить невиражена схильність до адиктивної поведінки у досліджуваних безробітних людей зумовлена тим, що в них слабо виражена схильність до втечі від реалій життя завдяки емоційних та чуттєвих видозмін власних психостанів, а також орієнтації на існуючі ціннісні життєві норми з акцентом на виражену чуттєвість власного життя.

За результатами проведення «Методики діагностики схильності до 13 видів залежності» було встановлено, що нормальному розподілу відповідають такі найсимптоматичніші шкали:

- «Любовна залежність» ($p=0,086$),
- «Харчова залежність» ($p=0,610$),
- «Трудова залежність» ($p=0,782$),
- «Загальна схильність до залежності» ($p=0,351$).

Вдалося констатувати, що у 11,6 % досліджуваних прояв рівня загальної схильності до адиктивної поведінки є високим.

Натомість у більшості досліджуваних, зокрема у 69,3% такий рівень є середнім.

Констатовано, що приблизно в 1/5 частини експериментальної вибірки поміж безробітних (22,3%) зауважується низький рівень схильності до адиктивної поведінки.

Слід зазначити також те що шість із тринадцяти діагностованих видів адиктивності є більш «популярними».

Водночас схильність до відповідних видів адиктивної поведінки зустрічається більше, ніж у половини учасників емпіричного дослідження. Насамперед проявилися - алкогольна, любовна, харчова, трудова залежності, залежність від комп'ютера та залежність від здорового способу життя.

Констатовано, що схильність до інших видів адиктивності та відповідної адиктивної поведінки є значно неістотною та помітно нижчою.

Результати, отримані за методикою виявлення міжособистісної залежності Р. Борнштейн (адаптація О.П. Макушина) свідчать про такі основні показникові прояви:

- деструктивна залежність: високий рівень – 30%; середній рівень – 64%; низький рівень – 6%;

- дисфункційне віддалення: високий рівень – 30%; середній рівень – 60%; низький рівень – 11%;

- здорова залежність: високий рівень – 16%; середній рівень – 50%; низький рівень – 27%.

3. Нами було проведено серію формувальних впливів, зокрема безробітні люди з високим рівнем схильності до адиктивності ввійшли до першої групи – експериментальної (ЕГ).

Розроблена нами психотренінгова програма психопрофілактики та психокорекції професійної самореалізації безробітних людей була спрямована:

- на культивування в них активної просоціальної мотивації;

- на стимулювання траєкторій власного особистісного самовдосконалення і зростання;

- на якісну актуалізацію суб'єктно важливої потреби досягнення позитивних сприятливих змін особистості з метою вдосконалення навичок свого фахового акме, власного професіоналізму і якісної та

різноманітної просоціально налаштованої продуктивності своєї загальної життєдіяльності.

Узагальнення результатів формувальних впливів дало змогу стверджувати, що завдяки участі у тренінгу досліджувані безробітні істотно покращили свою особистісну позицію щодо усвідомлення негативності впливу безробіття на їхню адиктивну поведінку.

Зауважено численні факти покращення особистісної адаптивності та психозахисної опірності досліджуваних несприятливим впливам безробіття на власну онто- і соціогенезу.

Перспективи дослідження вбачаємо у розширенні змістової тематики розробленого психотренінгу з метою психопрофілактики та психокорекції інших форм девіантної поведінки безробітних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барчі Б.В. Психологічний супровід безробітних у виборі професії. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія Педагогіка, психологія, філософія*. 2015. Вип. 220. С. 228–235.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ Логос, 2003. 134 с.
3. Бідюк Н.М. Основні принципи професійного навчання безробітних в Україні. *Педагогічний дискурс : зб. наук. праць*, 2010. Вип. 7. С. 35–40.
4. Богдюк А. Психосоціальні механізми регуляції стресової поведінки безробітних. *Психологія праці та управління: Збірник наукових праць V всеукраїнської науково-практичної конференції*. Частина 2. К.ІПК ДСЗУ, 2008. С. 795–103.
5. Бойко Г.В. Зміни уявлення про себе в умовах втрати та відсутності роботи. *Актуальні проблеми психології. зб. наук. праць Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2003. Т. 1 Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. Вип. 11. С. 10–13.
6. Бойко Г.В. Психологія переживання втрати роботи як життєвої події. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 14–20.
7. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ: Знання, 2008. 343 с. 4.
8. Бугайова Н.М. Психологічні закономірності розвитку адикцій в онтогенезі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2010. т. XII, ч.4. С. 48–57.
9. Вітковська О. І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості. *Педагогіка і психологія*. 1998. №3. С. 171–179.
10. Галаган Л.В. Психологічний стан як фактор формування конкурентоспроможності безробітного. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Ун-т менедж. Освіти НАПН України*. 2010. Вип.1 (14), ч.2: Психологія. 2010. С. 90–102.

11. Галустян Ю.М. Сучасні адаптаційні технології у стані безробіття. *Психологія особистості безробітного м-ли IV-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 травня 2007 р.)*. Київ : Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2007. С. 292–299.
12. Давиденко І. Особистість і безробіття: психологічний аналіз. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2014. Вип. 19(1). С. 34–41.
13. Денисов І.Г. Безробіття як результат неусвідомлення власних можливостей. *Психологія особистості безробітного: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004р.)*. Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. С. 146–151.
14. Єгорова Є.В. Профорієнтаційний напрям психологічної підтримки безробітних. *Психологія праці та управління: Збірник наукових праць V всеукраїнської науково-практичної конференції*. Частина. 2. Київ: ІПК ДСЗУ, 2008. С. 204–211.
15. Жилияк Н.В. Деякі аспекти самовизначення безробітних у процесі профпереорієнтації: *тези II Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології «Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні»*, м. Кам'янець-Подільський, 28-30 трав. 2015 року. м. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. національний університет імені І. Огієнка, 2015 С. 86–87.
16. Завадська Л.А. Профілактика адиктивної поведінки. *Соціальна педагогіка*. Луцьк, 1999. С. 105–111.
17. Зелінська Я.Ц. Психологічні аспекти професійного навчання безробітних. *Психологія праці та управління: збірник наук. праць VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Ч.2. Київ: ІПКДСЗУ, 2009. С. 107–116.
18. Змановська Є.В., Рибников В.Ю. Девіантна поведінка особистості і групи. Київ, Логос, 2010. 352 с.

19. Іваненко Б.Б. Саморегуляція особистості: навчальний посібник. Київ : ФОП Ямчинський О.В. 2020. 131 с.
20. Іванілова О.В. Шляхи підвищення ефективності професійного навчання безробітних: тези доповідей науково-практичної конференції «Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення»: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24 листоп. 2011р., м. Київ) : у 2 ч. Ч.2 уклад. Л.М. Капченко, С.О. Тарсюк, Л.Г. Авдєєв та ін. Київ: ІПК ДСЗУ, 2011. С. 47–51.
21. Івкін, В. (2017). Психологічні особливості безробітного: аналіз сучасних досліджень. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, (4(11)), 36-42.
22. Каневець-Цибулько Т.Г. Мотиваційна спрямованість особистості безробітного, як один з механізмів професійного самовизначення. Психологія особистості безробітного. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.)*. Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. С. 52–59.
23. Карамушка Л.М. Семінар-тренінг «Психологія розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців». *Актуальні проблеми психології збірник наукових праць. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2012. Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*, Вип. 34. С. 323–332.
24. Кириленко Т.С. Психологія травмуючих ситуацій: *навчальний посібник*. Київ : КНУ, 2014. 135 с.
25. Киричук О.В. Особливості Я-концепції безробітних і працюючих жінок. *Психологічні ресурси особистості безробітного*. Психологія особистості безробітного матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (25 трав. 2007 р.) АПН України ; Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Київ, 2007. С. 54–62.
26. Коляденко Н.В. Дослідження поведінкових стратегій безробітних. *Психологія особистості безробітного* (Матеріали III Всеукр. наук.-практ.

конф. 26 трав. 2006 р.) АПН України. Ін-т підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. Каф. психології. Київ, 2006. С. 58–62.

27. Коляденко Н.В. Трансформація особистості безробітного в процесі перенавчання. *Психологія особистості безробітного*. Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. С. 209–213.

28. Корольчук М.С., Пасічна В.Г. Теоретичний аналіз психологічних детермінант і наслідків впливу безробіття на особистість «Глобалізаційні виклики розвитку національних економік» матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 3 ; відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 959–969.

29. Корольчук М.С., Пасічна В.Г. Детермінанти і вплив молодіжного безробіття на адаптаційні можливості особистості (за результатом аналізу іноземних джерел). *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип.35. Кам'янець-Подільський Аксіома, 2017. С.221–234.

30. Корсун Л.С. Характеристика адиктивних залежностей підлітка та їх подолання. *Соціальна педагогіка: виклики XXI століття: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Випуск 6 114 конф., м. Луганськ, 4 квітня 2014 р. у 2-х ч. Луганськ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Ч. 2. С. 122–130.

31. Корчевна О.В. Психологічні чинники активності безробітного на сучасному ринку праці. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2005. Т. 2. Вип. 26. С. 359–365.

32. Костенко Л.М. Професійна перепідготовка як складова процесу психологічної реабілітації безробітних. *Актуальні проблеми психології*. Київ, 2007. Т. 7, вип. 11: Екологічна психологія. С. 144–149.
33. Костенко Л.М. Психологічна реабілітація безробітних в умовах професійної перепідготовки як наукова проблема. *Міжнародна науково-практична конференція «Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін» (17–18 травня 2007 р.)*. Чернівці, 2007. С. 71–76.
34. Кухар Т.В. Безробіття як соціальне явище та фактор зміни психічного стану особистості. *Вісник Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2007. №771, вип. 38. С. 128–132.
35. Логвиненко В.П. Особливості сприйняття аплікатами соціально-психологічної ситуації безробіття. *Психологія особистості безробітного : м-ли II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.)* Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. С. 42–52.
36. Ложкін Г.В. Психологічний потенціал успішної особистості. *Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної-науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.)*. К., 2010. С. 160–162.
37. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2000. 200 с.
38. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: *навчальний посібник*. Київ: Київський університет, 2002. 343 с.
39. Марченко І.Б. Психічні стани та їхня роль у профілактиці безробіття. *Психологія особистості безробітного*. Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. С. 140–146.
40. Маршавін Ю.М. Концепція професійної підготовки підприємців для малого бізнесу з числа безробітних на базі Навчально-ділових центрів

вищих навчальних закладів. *Професійне навчання безробітних як засіб відтворення трудових ресурсів* матеріали науково-практичної конференції. Державний центр зайнятості. Київський обласний центр зайнятості. Київ: ТОВ «Кубок», 2003. 100 с.

41. Нечепорук М.В. Соціально-психологічне дослідження емоційної сфери безробітних. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 52–55.

42. Павлов Ю.О. Втрата роботи як психологічна проблема безробітних. *Неперервна професійна освіта: Теорія і практика: Науково-методичний журнал*. Київ, 2005. Вип. III-IV. С.153–159.

43. Павлов Ю.О. Психологічні аспекти професійного розвитку безробітних в умовах ринку. *Педагогічний процес: Теорія і практика: Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України*. Київ, 2005. Вип. 2. С.178–185.

44. Пасічна В.Г. Психологічний аналіз безробіття як соціально-економічного явища. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Том 34.

45. Пихтіна Н.П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адиктивної поведінки учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 1999. 20 с.

46. Ратинська О.М. Соціальна профілактика адиктивної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. № 1(38). С. 233–237.

47. Рудюк О.В. Психологічне здоров'я особистості як копінг-ресурс подолання кризи безробіття. *Психологія: реальність і перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 221–226.

48. Туленков М.В. Поведінкові стратегії безробітних на ринку праці (Соціол. аналіз); *Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України*. Київ, 2004. 130 с.
49. Фесенко А. Невирішеність проблеми працевлаштування як фактор соціального відчуження молоді. *Педагогіка та соціальна робота*. 2014. №6. С. 51–56.
50. Чатченко Т. Молодіжне безробіття як одна з визначальних проблем соціально-економічного розвитку України та шляхи його вирішення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №14. С. 250–253.
51. Шелест І.І., Виговська К.В. Особливості психічних станів безробітних різних вікових груп. *Психологія праці та управління зб. наук. праць VI Міжнародної науково-практичної конференції Частина 1*. Київ: ІПКДСЗУ, 2009. С. 192–199.
52. Griffiths M. D., Kuss D. J., Billieux J. The evolution of Internet addiction: *A global perspective. Addictive Behaviors*. 2016. № 53. P. 193–195.
53. Feather N.T. *The Psychological Impact of Unemployment*. Springer; 1 edition (November 22, 1989). 285 p.
54. Paul K.I. , Vastamäki J.V., *Unemployment and Life. Book of abstracts 15th Conference of the European Association of Work and Organizational Psychology*, Maastricht, May 25 May 28, 2011, P. 27.
55. Thombs, D. L., Osborn, C. J. *Introduction to Addictive Behaviors*. Fifth edition. New York: Guilford Press. 2019.